

Строкаль О. М.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СУБСТАНТИВНІ НОВОТВОРИ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ВОЛОДИМИРА КОЛОМІЙЦЯ ТА ПАВЛА МОВЧАНА

У статті досліджено питання індивідуально-авторського словотворення іменникових лексем у мові поезій Володимира Коломійця та Павла Мовчана. Вивчено механізми деривації субстантивних похідних та проаналізовано їх функції в поетичному ідіолекті митців.

Ключові слова: ідіостиль, субстантив, оказіональне слово, твірні база, словотвірний формант.

В статье исследован вопрос индивидуально-авторского словообразования субстантивных неологизмов в языке поэзии Владимира Коломийца и Павла Мовчана. Изучено механизмы деривации производных имен существительных и проведен анализ их функций в идиостиле поэтов.

Ключевые слова: идиостиль, субстантив, окказиональное слово, образующая база, словообразовательный формант.

In article the question of individual-author's word-formation of substantive neologisms in Vladimir Kolomijets's and Pavlo Movchan's language poetic is investigated. It is investigated mechanisms of a derivation of derivative nouns names and the analysis of their functions in individual style of writers.

Key words: idiastyle, a noun, the occasional word, forming base, a word-formation affix.

Іменниковий словотвір є предметом розгляду багатьох наукових студій. Зокрема, особливості явища номінації досліджують Н. Арутюнова, Т. Вільчинська, Л. Жаркова, В. Калько, А. Капська, І. Ковалик, А. Мойсієнко. Словотвірні-семантичному та стилістичному аспектам аналізу субстантивів присвячено наукові студії В. Герман, Н. Клименко, В. Пономаренко, Т. Юрченко тощо.

Природно, що іменникові неолексеми є класом слів, який інтенсивно поповнюється новими лексичними одиницями. Яскравим репрезентантом високої функціональної активності іменникових авторських дериватів у художньому тексті є поетична мова В. Коломійця та П. Мовчана.

Прості іменникові деривати в поетичних текстах Володимира Коломійця та Павла Мовчана утворені переважно за допомогою афіксації як одного з основних засобів мотивування значення слова [1, с. 43].

Найпродуктивнішим серед способів афіксації у досліджуваних авторських похідних є суфіксація. Так, поміж суфіксальних іменникових авторських неолексем виділяємо іменники із вказівкою на результат дії; на ознаку “належності до ...”; на предметності дію та ознаку; а також номінації явищ і предметів за їхніми атрибутивними й функціональними характеристиками тощо.

Субстантивні неолексеми із семантикою **результату, наслідку виконаної дії**, репрезентовано в поетичних текстах досліджуваних авторів **віддієслівними** дериватами, утвореними за допомогою: суфікса **-ц’**, який є аломорфом суфікса **-ец’**: **смагці** (*Вже й жнива!... Й сіна вже – по луці ... / і на щокі їй лягли смагці.* [3, с. 153]); суфікса **-ин-**: **здряпини** (*Все осягнув ... І почув, як чалапа / дух по доливіці, бо знати сліди: / прочовги довгі, рисочки здряпин ...* [8, с. 126]); суфікса **-к-**: **облишки** (*Бо вільно кожному згоріти / яскравим спалахом – ураз, / пустивши облишки на вітер ...* [9, с. 52]); **нульового** суфікса – неолексеми **“надщерб”**, *Життя (і так в надщербі) краємо / без льоту ясного, без сенсу.* [4, с. 72]; **“накрапи”**, *... і небо березове видко в пташиних крапах, – насіння бісівське кружляє, звістує негоду ...* [8, с. 38].

Значення **опредметненої дії чи стану** властиве **віддієслівним** іменниковим дериватам із такими словотвірними формантами: суфіксами **-в/-*j/-**: **жалля** (*Як заліз на сіно він – / жалля прич! Буде спать. / Цілу ж ніч очей не звів* [4, с. 125]); суфіксом **-ин-**: **приходини** (*Мовляв, до завтрашніх приходин / вам танцювать в одній петлі / і слухати, як дзвін свободи / співає сонячний політ.* [9, с. 75]); суфіксами **-ін’н’**: **облетіння** (*... проламуючи час, позбувшись томління, / виламується з нас душа на облетіння ...* [8, с. 131]); суфіксами **-н’н’**: **пам’ятання** (*Не уломить тобі, ані додати ні дрібки, / минуле відійшло на відстань пам’ятань.* [8, с. 92]); **туляння** (*... але поглянь: і хмари зупинились, / не знаючи своїм тулянням меж ...* [8, с. 55]); суфіксами **-ан/ок-**: **кружанок** (*... одіж свою розпустивши по нитці, / чи ж то не ми радість пускали в кружанок, / руки свої розтягнувши, як стьожеки сириці.* [9, с. 87]); суфіксом **-в-**: **грайво** (*Чую клетіт / живого міста. Грайво площ і трас.* [5, с. 103]); суфіксом **-ев-**: **мрієво** (*Тут блукав я не раз, / оповитий мрієвом ...* [5, с. 51]); суфіксом **-ін’**: **зорінь** (*Я твій зорінь, ти – моя зорінь. / Ти – мій корінь, я – зелена гінь.* [4, с. 50]).

Семантика **опредметненої ознаки** яскраво виявляється у **відприкметникових** та **віддієприкметникових** похідних, у яких простежуємо додаткове нашарування інших значень – простору, часу, збірності. Найчисельнішу групу зазначених новотворів становлять деривати, утворені за допомогою суфікса **-іст’** (деривати із зазначеним суфіксом утворені від основ якісних і відносних прикметників, у тому числі й потенційних): **вилузаність** (*Вся вилузаність порожнин / для мене, для одного ...* [8, 76]); **навстіжність** (*Всім єством / у світовій навстіжності / припадаю до Тарасових слідів.* [5, с. 20]); суфікса **-ин-**: **німіна** (*В кийських печерах / священних ліків тоскна німіна – / безтлінні моці ...* [5, с. 103]); суфікса **-ен’**: **ясень** (*Любов до всього рідного – до хати, / в якій я ріс, до мови, до пісень – / це ти, це ти – оземлена й крилата, / повита в дим пахучий і ясень.* [4, с. 38]); суфікса **-от-**: **гарячнота** (*Ворожнеча й любов – на хистких терезах. / Гарячнота, спекота ... Але буде гроза.* [4, с. 67]); суфікса **-еч-**: **пустеча** (*На аркуші води затримай хоч обличчя, / хоч рамицями обмеж пустечу руйнівнику ...* [8, с. 48]); суфікса **-ін’**: **далінь** (*І глибін відкрися, далінь ...* [5, с. 20]); **нульового** суфікса, наприклад: **безглузд’** (*Не питаю “навіщо”, питаю “чому”, / відчуваючи безглузд’ і марність питання ...* [8, с. 78]); **блізь** (*І я кризь полум’я*

дививсь і збільшеним все бачив: вчорашній день і нову близь. [8, с. 42]) і под., а також неолексеми, утворені за допомогою: суфікса **-ю-** (з давнього **-j-**), перед яким відбувається подвоєння кінцевої приголосної фонемі в основі: **дозрілля** (*І все збігається до кола, / сегмент дозрілля все змика; обциркулювавши жовтнем поле, / у центрі спиниться рука.* [9, с. 37]) тощо.

Деякі індивідуально-авторські **віддієслівні** утворення номінують **предмети, явища за характером виконуваної ними дії**. Зокрема, серед них – похідні із суфіксами **-л/ец'-, -иц'-, -к-**: **ссалець** (*Він безліччю ссалець краплини тепла / висмоктував з мене несито ...* [8, с. 77]); **тремтиця** (*Вичахли левади і городи. / Та вогню тремтиця – за горою ... / І не знаю, як це зветься?* [5, с. 116]); **кліпка** (*Запрагну – ти стоїш лише на коліх кліпки ...* [8, с. 93]).

У поетичній мові В. Коломійця серед неолексем зазначеного класу функціонують деривати на позначення **предмета за його атрибутивною ознакою**, які утворені за моделлю "**прикметникова** основа + суфікс **-ик-**" – **студеники** (*Студеника! ... Джерельця ті студені. / Аж зуби зводять дзвонковий джурій!* [4, с. 107]).

У текстах П. Мовчана зустрічаємо **віддієслівні** неолексеми, що номінують **предмет чи явище за його функціональними характеристиками** й утворені за допомогою суфіксів **-л'/ц-** – **невидальце** (*І біла тінь була на дні, / немов на тихих пальцях, / аж закортілося мені / спіймати невидальце.* [9, с. 97]); та **відіменникові** й **відприкметникові** номінації **предметів за ознакою їхнього місця знаходження та розташування в просторі** із суфіксальними формантами **-ец'–** – **вершець** (*... на сорочці твоїй червоніє пропалена пляма, і запліднено кров'ю голчаний вершець.* [8, с. 48]); та **-иц'–** – **навкружниця** (*Небарвиться, перецвіта / навкружниця у колір диму, / і накривають хатній дах / дерева крилами прудкими ...* [9, с. 110]).

Неолексеми-номінації **осіб та інших істот** у поетичній мові Володимира Коломійця та Павла Мовчана функціонують як **відприкметникові, віддієслівні та відзайменникові** похідні із суфіксами **-ан-, -ик-** та **-от-** відповідно: **Добрян** (*Коник Добрян у довічнім дозорі: / слуха біду. Блискавку мнуть, як торішню солом, / буйні вітри.* [4, с. 135]); **обладники** (*В солом'яних льолях, в постолах солом'яних / по долу подолянку водять великі світлом, обладники духу.* [9, с. 79]); **ніщота** (*... і кидали зневажливо в мій бік: / – Незграбьтесь на вітрі чоловік. – / А я стояв і думав: "О ніщота!..."* [8, с. 114]).

У поетичних текстах Володимира Коломійця неолексеми із семантикою "**належність до ...**" утворено від **прикметникових** та **іменникових** основ за допомогою суфіксів **-ств-** та патронімічного **-івн-** – **сковородинство** (*Уклін, уклін тобі, земля / мого сковородинства!* [3, с. 168]); **зорівна** (*Бо ж недарма кажуть: богорівна! / Греками приручена зорівна.* [3, с. 127]).

Досить поширені в мові досліджуваних авторів іменникові неолексеми з модифікаційним словотвірним значенням, які є важливим фактором формування конотативного компонента семантики тексту [2, с. 135].

Іменники з **демініутивним** емотивно-конотативним значенням у поетичних текстах В. Коломійця та П. Мовчана виступають із такими суфіксальними формантами: **-инк-**: **солонинка** (*І може, ще знайдемо ягоду пізню, / оту солонинку, що зводить уста?... / Дві стежки в траві протолочимо різно, / і ягода в жменях ... та тільки не та.* [9, с. 106]); **-иц'–**: **мукиця** (*Камінь в ошуйці, другий – в десниці, – / змелеться радість скупа на мукицю.* [9, с. 83]); **-ечк-**: **ключечки** (*Терпкі стоги до неба полуденні / і – журавлині ключечки вгорі ... / "Курли!"* [4, с. 107]); **-ен'–**: **річення** (*І думаю я в розповені дня: / пустий би чоловік то був, напевне, / котрий би не любив своє щось, криве – / якесь там річення ...* [4, с. 31]); **-ен'к-**: **ходеньки** (*Вже він нас! Вже він нас! / Годі смішок, / перебрішок, / над ходеньками.* [4, с. 125]); **-к-** із чергуванням фонем **ц/ч**: **місячко** (*Що в одне вікно заглядає місячко, / в друге – сонечко ясне / та й до світлиці. / Для гостей вона, для тихої розмови.* [4, 14]); **пальцятко** (*Пальцятко, пучечко, мізинок, / як ніжність висловить мені?...* [8, с. 88]); **-ат-**: **зірчата** (*І знову – марев тепле знебуття, / тягуча солодь капле в трав шиття, / де берег неба – в золотих зірчатах ...* [3, с. 55]); **-очк-**: **словеняточка** (*Скільки їх, словеняточок, / найвродливіших в світі, тобі не сказав я – і губив, і назбирував, і беріг ...* [4, с. 24]). Проте з огляду на гетерогенну природу демінутивних формантів, про семантику зменшуваності слід говорити в контексті аналізу номінацій тих предметів, які насправді мають таку властивість, якщо ж предмет мовлення "відкидає" реальну демінутивізацію своїх розмірів, то в цьому випадку на передній план виступає суб'єктивно-емотивна конотація [6, с. 173].

Значно менше слововживань дериватем з **аугментативним значенням**, які утворені за допомогою суфіксальних формантів **-ишч-**: **кам'янище, тягарище** (*І ступа живить у блакитне днище, / а на руках у тебе кам'янище, / і під ногами – камінь розітруть ... / І колом ходить побліла путь, / що ні зійти не можна, ні зітхнути, щоб не зронить на себе тягарище.* [8, с. 98-99]); **-овишч-**: **струмовище** (*Ні, не стане снаги, / зір вузький аби дощ осягнути, / крізь стрімкі береги / протікає струмовище ртуті.* [8, с. 34]).

Іменникові похідні зі значенням **збірності** та додатковою семантичною вказівкою на певний відтінок **абстрактності** в поетичній мові В. Коломійця та П. Мовчана репрезентовано неолексемами, утвореними за допомогою суфіксів: **-ин'н'–**: **дуплиння** (*В приземистій вербі є потайне дуплиння ...* [8, с. 71]); суфіксів **-ю- (*-j-)**: **клинописся** (*І вітер ламкий, наче крига, кришися, / зникало з блакиті пташок клинописся ...* [8, с. 59]). Порівняймо аналогічні утворення в поезії В. Коломійця, оформлені на основі морфологічних чергувань типу **ц/ч** та **к/ч**, наприклад, **куниччя** (*Темно-кременієві очі під куниччям вій, / над чолом же пасмо сиве – / мов зими завій.* [3, с. 68]); **стріччя** (*Я для тебе все стріччя скупив, / у любистках замрій усіх скупав.* [3, с. 112]); суфікса **-j-**: **кульбаб'я** (*І стебла рук, і ніг коріння, / кульбаб'я молодих голів, / що важать, де приткнуться насіння.* [9, с. 75]); **рожев'я** (*Відкіль ривавиться рожев'я / і трісли судини чії / із-під ножа узяв невже ж я / цівки – в долоню – ручай?* [9, с. 70]) тощо.

Поодинокі неолексеми зі значенням **сингулярності**, утворені від **іменникових** основ за допомогою суфікса **-ин-**, подибуємо в мові поезії П. Мовчана (**дощина** – *Вже промінь тебе виринає із плину, / угору підносить краплину дрібну, – він з хмари додолу дощиною кине, / аби гіркоту увібрав ти земну.* [7, с. 351]; **зеліна** – *З роду у рід, з лона у лона / слово предвічне – не однотоє / входить миттєвістю в обшири часу, / кожна зеліна вилунює басом.* [9, с. 82]).

Префіксальний словотвір, на відміну від суфіксального, у поезії Володимира Коломійця та Павла Мовчана представлений менш виразно, що, власне, й визначає його як один із непродуктивних способів індивідуально-авторської деривації.

Зокрема, у мові поезії Володимира Коломійця префіксальні та конфіксальні афікси вживаються з метою: вказівки на *певний стан ліричного героя* – дериваційна модель: префікс **пере-** + **іменник**: **пересон** (*Мов будиш мій сон, пересон, мертвосон ...* [5, с. 74]); префікси **з-/не-** + **іменник** – **знебуття** (*Той сполох! Аж поластовіла м'ята ... / і знову – марев тепле знебуття.* [3, с. 55]); префікс **роз-** + **іменник** + суфікси **-о-/*-j-!**: **розлуння** (*В розлунні весь – любов і гнів ... / Та треба дорости / до розуміння суті слів, / глибоких і простих.* [3, с. 10]); створення семантики **відсутності чого-небудь** – дериваційна модель: префікс **не-** + **іменник** – **нешелестінь** (*Медові зорі котяться в отави, / і стигне золота нешелестінь.* [3, с. 54]); порівняймо префіксальні утворення із семантикою **поширення певних явищ** у поезії Павла Мовчана: **про-** + **іменник** – **прозвість** (*Твої окличники дадуть / широку прозвість про свободу.* [9, с. 52]); із вказівкою на **зовнішню подібність одних предметів до інших**: **про-** + **іменник** – **пролійки** (*... я падаю грудьми на кілля, / і стрімко в пролійки зніць / земля вліта, як шмат вугілля.* [8, с. 109]).

Ряд конфіксальних утворень у досліджуваних поетичних текстах представлений неолексемами із семантикою: **просторовості** – префікс **роз-** + **іменник** + суфікси **-о-/*-j-!**: **роздалля** (*Від роздалля біль під серцем: / леле, що за глибина! / Синь-блакить черпав наперстком, / щоб добутися до дна.* [8, с. 73]);

вказівки на **стан природи, довкілля**: префікс **перед-** + **іменник** + суфікс **-ок-** – **передзимок** (*– Це весна чи такий передзимок, / замість снігу – намисто сльозинок, / замість смутку – зривається сміх ...* [9, с. 90]); префікс **про-** + **іменник** + **нульовий** суфікс – **прозим** (*Зі своїм незримим козубом / бродить осінь – сіє чар. / Як пронизливо над прозимом / палахкоче глоду жар.* [3, с. 158]); префікс **па-** + **іменник** + **нульовий** суфікс – **пахолодь** (*Зійшло, непам'яттю розмилось / вчорашнє, літнє, нетривке, / і пахолодь заповістилась.* [9, с. 107]);

вказівки на **предмет-результат, наслідок дії** – префікс **о-** + **дієслово** + суфікс **-ок-** – **оплавок** (*І що ж – оплавок шкла лишисться від багаття / і кіптяви пружок, що губи перетне ...* [8, с. 93]) тощо.

Як засвідчує аналізований матеріал, іменникові неолексеми різної семантики в поетичних текстах Володимира Коломійця і Павла Мовчана утворено за допомогою афіксальних способів деривації, з-поміж яких суфіксальний є найбільш продуктивним. Такі індивідуально-авторські субстантиви відіграють значну роль в організації поетичної мови, увиразнення художніх образів, створення відповідних конотації конотації віршованого слова.

Література:

1. Арутюнова Н. Очерки по словообразованию в современном испанском языке. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 150 с.
2. Грещук О. Б. Словотвір у процесі породження тексту : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Грещук Оксана Богданівна. – Івано-Франківськ, 1996. – 149 с.
3. Коломієць В. Р. День творення : Лірика. – К., 1975.
4. Коломієць В. Р. Поміж чуттями і дивами: Поезії. – К., 1969.
5. Коломієць В. Р. Семигори. – К., 1990.
6. Лесько Х. Категорія демінутивності в іспанській мові : концептуальна та семантична природа / Х. Лесько // Українське мовознавство. – 2011. – № 41/1. – С. 171-175.
7. Мовчан П. М. Вибрані твори. Поезія. – К. : Просвіта, 2008. – 536 с.
8. Мовчан П. М. Сіль : Поезії. – К., 1989.
9. Мовчан П. М. Твори в 3-ох томах. Том I. Голос : Поезії. – К., 1999.